

De grijsgroene uniform uit de jaren 1912 - 1940

F. J. H. Th. Smits

Referendaris Ministerie van Defensie

Einde van een kleurrijk tijdperk

Tijdens die gehele, in onze gedachten soms zo véér achter ons liggende 19e eeuw, met haar vele prestigeconflicten, die meestal eindigden in bloedige oorlogen, werden door de legerscharen van grote en kleine naties velerlei kleurrijke uniformen en uitmonsteringsstukken gedragen.

Wapengewijs en dikwijls ook regimentsgewijs waren er, meestentijds uit overwegingen van gevestigde militaire, soms locale of nationale tradities, opmerkelijke verschillen in de tenue, voor wat betreft snit, kleur, hoofdbedekking, etcetera.

Die kleurrijkheid en bonte verscheidenheid hadden een praktisch-strategische achtergrond, hierin resulterend, dat op het slagveld wel héél duidelijk vriend van vijand kon worden onderscheiden.

Immers, enkele krachtige salvo's, afgegeven door in carré's of linies opgestelde infanteriebataljons of door meerdere batterijen veldgeschut, konden in de kortst mogelijke tijd het gevechtsterrein hullen in een prikkelende, ondoordringbare buskruitwalm, die, wanneer er weinig wind stond, slechts moeizaam optrok. Dit beeld was kenmerkend voor de vele Napoleontische oorlogen, de Krimoorlog en het Frans-Duitse conflict van 1870-1871.

De militaire wereld, in deze in belligerent opzicht zeer bewogen eeuw, vertoonde - begrijpelijkerwijs - vele picturale facetten van de eerste orde en was derhalve een dankbaar object voor die kunstenaars, die gegrepen werden door de kleurenrijkdom en bonte praal van het toenmalige militaire leven.

Verscheidene van deze kunstenaars van het militaire genre zouden in de aanvang van de 20e eeuw door de verschillende generale staven worden aangezocht om hun adviezen uit te brengen voor de totstandkoming van een efficiënter en voor de soldaat praktischer tenue. Zo hebben de Fransman Edouard Detaille, de Duitser Knötel en de Nederlander J. C. Hoyneck van Papendrecht, ieder op zijn wijze, bijdragen geleverd voor ontwerpen van nieuwe tenuen, welke evenwel meer artistiek dan praktisch bleken. Uiteraard bleven zij wie zij waren: grote kunstschilders van het militaire genre.

Dodelijke ernst

Welke waren nu de redenen, waarom diverse generale staven overgingen tot het invoeren van een doelmatiger veldtenue? Toen in de 19e eeuw, vooral na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, het vuurwapen zich zeer snel ontwikkelde en allerwege het rookzwakke buskruit werd gebezigd, kwam langzaam maar zeker het „lege” slagveld in zicht, waar het dragen van kleurrijke tenuën voor de militair het snelle einde betekende.

Nu de buskruiddamp miniem was geworden en niet meer als een beschermend rookgordijn de bontgeklede en uitgeruste legers de nodige dekking bood, werd de soldaat een opvallend doelwit voor zijn tegenstander.

De nieuwe militaire tenue diende aangepast te worden aan het gevechtsterrein, moest camouflerend werken en de drager ervan bescherming bieden.

In de jaren 1857-1858 ondervonden de Britse koloniale troepen tijdens de campagne in Brits-Indië, dat Indische opstandige bergvolken de in witte en scharlakenrode tunieken geklede Engelsen en inheemse soldaten op grote afstand neerschoten. De verliezen werden te groot. Men kwam op het idee de witte tunieken te verven in een khakibruine kleur, die zich wonderwel aanpaste aan het omliggende terrein. „Khaki” is een Perzisch woord, dat aard- of stofkleur betekent. De geleerden op het uitgebreide gebied van de uniformkunde zijn het er nog niet over eens of die witte tenues geverfd werden in het leemkleurig slib der rivieren of met een sterk aftreksel van Indische theestof. Hoe dan ook, de eerste veldtenue met camouflerende werking had hiermede haar intrede gedaan in de militaire historie van het British Empire en de overige wereld. Met het einde dezer Indische oorlogen verdween echter tijdelijk deze khakitenue en werd allerwege wederom door „Tommy Atkins” de scharlakenrode jas gedragen bij parades, manoeuvres en op de gevechtsterreinen van de koloniale oorlogen.

De Boerenoorlogen

De eerste Boerenoorlog brak uit (1880-1881). De Engelse troepen droegen opnieuw hun traditionele rode tunieken, die dezelfde gevaren met zich meebrachten als eertijds tijdens de campagnes in Brits-Indië.

Echter bij het uitbreken van de tweede Boerenoorlog (1899-1902) ontvingen de „rooineks” direct van hun Kwartiermeester-Generaal de eerst nu officieel ingevoerde khakitenue, de de „Tourmies” minder zichtbaar maakten tussen de „kopjes” in Zuid-Afrika.

Er waren bij de legerleiding nog andere gegronde redenen aanwezig om het gehele, vrij uitgebreide en uniformkundig ingewikkelde „kledingpakket” van de legers eens aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. De grote verscheidenheid in snit, kleur, rangaanduiding, uitrustingsstukken etcetera, vroeg in deze tijd van modernisering in de bewapening om drastische wijzigingen. Men zocht naar een uniform, dat, in grote lijnen, door een geheel leger met al zijn onderdelen, gedragen kon worden.

Het begin van een wereldbrand

Het oude, sterk in zich verdeelde Europa staat nu aan de vooravond van de eerste Wereldoorlog. De 1e Balkanoorlog is in alle hevigheid uitgebroken en de toenemende Russische invloed bij de Slavische volken is allerwege merkbaar. De Franse Minister-President Poincaré brengt een officieel bezoek aan Czaar Nicolaas II en Frans-Russische bewapeningsafspraken zijn het tastbare resultaat van langdurig contact tussen twee machtige naties. Parijs is naast het wufte, Habsburgse Wenen, nog steeds toonaangevend in de wereld van de mode. De vrouwelijke „beau monde” draagt bij gardenparties en paardenrennen grote hoeden, met nog grotere, zacht wuivende struisveren. Haar begeleiders, dikwijls officieren, gekleed in donker gekleurde tenues, doen in ijdelheid niet onder voor de vrouw en dragen om de „embonpoint” te kunnen bestrijden, onder de nauwsluitende tunieken, harnasachtig aandoende gains.

In dat zelfde Europa worden nu de legers met straffe hand gemoderniseerd en beter bewapend.

De Boerenoorlog, die vooral in Europa de gemoederen zo heftig beroerde, was, zoals gezegd, voor vele generale staven aanleiding om een kritische blik te laten gaan over de uitrusting en de kleding van de soldaat te velde. Duidelijker gezegd: een en ander schreeuwde om vernieuwing!

Inmiddels waren de generale staven van Duitsland en Rusland zeer intensief doende met de samenstelling van nieuwe veldtenues. In 1910 voerde Duitsland als eerste mogendheid voor het gehele keizerlijke leger het „Feldgrau” in. Rusland volgde in hetzelfde jaar met een groenachtig tenue met leemkleurige overjassen.

In de zomer van 1911 had de Franse legerleiding bij verschillende onderdelen van het 6e legercorps proeven genomen met resedakleurige uniformen, die niet voldeden. Ook de Belgen experimenteerden omstreeks dezelfde tijd met diverse modellen (de hoofddeksels zijn thans nog te zien in het Koninklijk Museum voor het Leger te Brussel), maar eerst in de jaren 1915/1916 gingen deze naties noodgedwongen over tot het bleu d'horizon voor Frankrijk en het khaki voor België. Zweden, Denemarken en Noorwegen bestudeerden nauwkeurig de proefnemingen van de andere naties.

De grote mogendheden, zoals Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije en Rusland waren in de 19e eeuw én politiek én militair toonaangevend. De glans, die op het gebied van de militaire kledij van deze machtige staten op de kleinere mogendheden afstraalde kwam o.a. tot uiting in diverse tenues en onderdelen. Typische voorbeelden hiervan zijn de dolman en de attila. Van oorsprong Oost-Europese kledingstukken, die na een lange reis, beter gezegd na vele lange oorlogen, West-Europa bereikten en praktisch in alle legers daar werden ingevoerd bij Rijdende-Artillerie-onderdelen en Huzarenregimenten. Ook de Frans aandoende schako uit de vijftiger en zestiger jaren van de 19e eeuw vond navolging in diverse landen.

Het is alleszins begrijpelijk, dat de toenmalige toonaangevende ontwerpers in opdracht der onderscheidene generale staven van de belangrijkste Europese landen, in de jaren vóór 1914 en tijdens de 1e Wereldoorlog aan het werk gingen om tot een praktisch veldtenue te komen. De kleinere staten sloegen, zoals gezegd, deze experimenten nauwlettend gade en volgden dikwijls het spoor van die landen en strijdmachten, die zij in politiek of militair opzicht idealiseerden. Zo zijn er duidelijke punten van overeenkomst in coupe, kleur of hoofddekseel aanwijsbaar in de toenmalige tenues van:

- Rusland en Bulgarije
- Duitsland en Turkije
- Frankrijk en België
- Engeland en Denemarken.

Nederland op zijn hoede

Hoe was nu de situatie in Nederland? Incidenteel en onofficieel werden er proeven genomen, ingezonden artikelen geschreven en voorstellen gedaan. In het archief van het Korps Mariniers, gevestigd in het Hoofdkwartier te Rotterdam, bevindt zich o.a. een foto van een meer doelmatige veldtenue voor de mariniers, geheel gebaseerd op de ervaringen van de strijdende troepen van Boer en Brit.

Het dient gezegd te worden, de Nederlandse legerleiding was er vroeg bij, het probleem ernstig te bestuderen en snel tot resultaten te komen.

Door de Minister van Oorlog werd reeds in de jaren 1907, 1908 en 1909 diverse staven, inspecties, regimenten en korpsen per aanschrijving om suggesties gevraagd teneinde te komen tot een grotere uniformiteit en eenvoud in de tenue.

Een Opperofficier had een

- Galatenue
- Demi-galatenue
- Ceremoniele tenue

Marschteneu
Kleine tenue en een
Veldtenue.

Bij al deze tenues kwamen nog diverse uitmonsteringsstukken voor die het geheel niet alleen vrij gecompliceerd, maar ook zeer kostbaar maakten.

Zo hadden de leden van het Militaire Huis van H.M. de Koningin zeven tenues en de Hoofden en overige officieren van de Landmacht vijf tenues.

Men bleef, hij de diverse raadgevingen en goedbedoelde adviezen aan de Minister, denken aan een donker veldtenue. Over grijsgroene voorstellen werd in het geheel niet gerept. Wel stelde de Commandant van het Veldleger in een antwoordschrijven van 8 september 1908 voor om doffe knopen en doffe koppelplaten te verstrekken. Ook het bronzen der sabelscheden (zoals in Duitsland) en het te velde doen dragen van bruine handschoenen werden sterk aanbevolen.

Een nota van 29 april 1911, gericht aan de Minister van Oorlog, ondertekend door de Kolonel van de Generale staf, Van Terwisga, doet sterk vermoeden dat deze stafofficier voorzitter is geweest van de „Uniformcommissie" (over welke commissie in een later stadium in extenso). In deze nota is voor de eerste maal sprake van een nieuw vast te stellen grondkleur voor de veldtenue, aangezien de aangegeven kleuren voor de kraag en uitmonstering in harmonie moeten zijn met de tint van bovengenoemd tenue. Ook Prins Hendrik heeft diverse suggesties gedaan en „volgde met groote belangstelling de werkzaamheden van de commissie", aldus Kolonel van Terwisga.

“Zeer veel spoed”

In dit stadium richt in 1912 de toenmalige Minister van Oorlog, Dr. H. Colijn een nota aan H.M. de Koningin (wijlen Koningin Wilhelmina) waarvan wij om begrijpelijke redenen, de eerste bladzijde in fascimile weergeven, met als bijschrift onzerzijds: „De Ontluistering".

„Ook is getracht, door de wederinvoering van de schako, aan den troep een meer nationaal en meer militair voorkomen te verleenen dan de kepi van het bestaande model (hiermede wordt de kepi van donkere stof bedoeld) vermag, terwijl eindelijk overal, waar zulks, met eerbiediging van de voornaamste historische overleningen van de hoofdwapens mogelijk was, naar eenheid van model is gestreefd, teneinde aan de bijna onbegrensde en uiterst ingewikkelde verscheidenheid der bestaande modellen een einde te maken.”

„Is uit den aard der zaak de grijsgroene kleur de overheerschende in de nieuw ontworpen uniform, zoo is tot verhooging van het uiterlijk aanzien voor kraag en uitmonstering hoofdzakelijk van blauw laken gebruik gemaakt.”

„De keuze is ook voor de Bataljons Grenadiers op láátstbedoelde kleur gevallen, omdat het scharlakenrood, dat thans voornamelijk voor dit doel wordt gebruikt spoedig zijn frisschen tint verliest, terwijl het blauw in dat opzicht veel sterker is en tevens de herinnering aan de aloude nationale uniformkleur levendig houdt.”

„Voor de Bataljons Jagers zou de groene kleur voor kraag en uitmonstering behouden kunnen blijven.”

Men ging zover, dat ook voor de Artillerie, Pontonniers en Torpedisten het blauw voor kraag en biezen werden voorgesteld (later werd e.e.a. weer gewijzigd in zwart en rood). Ook de Grenadiers kregen het traditionele rood terug voor de biezen.

In deze nota gaat men verder met gedetailleerde beschrijvingen van de nieuwe tenue. Ook de knoop werd aan een nadere beschouwing onderworpen. Aangezien in 1912 er 35 verschillende knoopmodellen en 16 soorten tailedhaken zijn, stelt de Minister van Oorlog voor één model knoop van metaal in te voeren, waarop de leeuw uit het Rijkswapen voorkomt. En de Minister gaat verder:

„Tenslotte zij het mij veroorloofd de Hooge aandacht van Uwe Majesteit te vestigen op de omstandigheid, dat de groote voorraad blauwe kleedmg, die een aanzienlijke waarde vertegenwoordigt, vóór hare vervanging geheel zal worden opgedragen, hetgeen uit den aard der zaak alleen kan geschieden door de lichten, welke onder de wapenen zijn:”

„De nieuwe grijsgroene kleedmg zal dus allereerst moeten worden medegegeven aan de lichten, die met groot verlof zijn, zodat er vermoedelijk nog een 10 à 12 tal jaren zal verlopen, vóórdat het leger zich, in het groot, in de grijsgroene kleeding zal kunnen vertoonen.”

Aldus de belangrijkste passages uit deze ministeriële nota.

De eerste mobilisatie verhaastte de invoering van het veldgrijs en na 1918 werd in het geheel geen blauw meer gedragen.

Evenwel, de donkerblauwe overjassen met de dito stoffen knopen bleven onofficieel bij het Leger gehandhaafd en werden zelfs tot in de mobilisatie 1939/1940 bij enige onderdelen van de Landmacht gedragen.

De Uniformcommissie

Wanneer werd een Uniformcommissie in het leven geroepen en wie hadden hierin zitting? Helaas, we moesten het antwoord hierop schuldig blijven. Ondanks diverse nasporingen is het niet mogen gelukken de volledige samenstelling en de exact geformuleerde ministeriële opdrachten terug te vinden. Het is echter zo goed als zeker, dat de toenmalige Kapitein der Artillerie J. C. P. W. A. Steenkamp R.M.W.O., bekend heraldicus, tekenaar en tevens beoefenaar der uniformkunde, alsmede de kunstschilder van het militaire genre J. C. Hoyneck van Papendrecht óf als stembevoegd lid óf als adviseur deze commissie met suggesties en ontwerpen terzijde hebben gestaan.

In het bezit van het Ministerie van Oorlog te Den Haag bevinden zich een tweetal aquarellen van Hoyneck, voorstellende een infanterist in de nieuwe tenue met schako, pluim en vangsnoeren en een ontwerp van een cavalerie-uniform (attilla) uitgevoerd in grijsgroene stof met grijsgroene Brandenburgs en ander treswerk. Dit laatste ontwerp was in sterke mate door het navenante Duitse geïnspireerd. De Duitse Huzaren trokken in 1914 in een dergelijk tenue te velde. Bovenvermelde aquarellen hebben de mening versterkt, dat Hoyneck een werkzaam aandeel heeft gehad bij het ontwerpen der nieuwe Nederlandse uniformen. Toen bij „Beschikking van den Minister van Oorlog van 12 September 1912, No. 431, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 7 September 1912, No. 41” een uitvoerige beschrijving van de veldgrijze tenue voor de landmacht werd vastgesteld, kwam er een definitief einde aan de veelkleurigheid van ons toenmalig veldleger. De grijsgroene tenue van 1912 zou overigens, zij het met enige kleine wijzigingen in kleur, snit en uitmonstering, gedragen blijven worden tot 1940.

De tenue van 1912

Hoe was, meer gedetailleerd, de nieuwe tenue van 1912? Werden er werkelijke radicale wijzigingen bijvoorbeeld in de snit aangebracht, zocht men naar een iets vlotter, praktischer uniform zoals bijvoorbeeld in Engeland en welke korpsen werden ermee uitgerust?

Teneinde zich een goed beeld te kunnen vormen van deze voor ons leger in die dagen vrij rigoureuze ingreep in de uniformering, dient de tenue van 1912 aan een nadere beschrijving te worden onderworpen.

Bij alle wapens van het toenmalige veldleger zouden de nieuwe uniformen worden ingevoerd, behalve bij de wapens van de Koninklijke Marechaussée, de Cavalerie en het Korps Rijdende Artillerie. De Vestingartillerie, met uitzondering van de officieren, zou voorlopig de oude tenue blijven dragen totdat de aanwezige voorraad in de magazijnen zou zijn opgebruikt.

De Koninklijke Marechaussée behield haar „donkere" tenue, terwijl voor de Cavalerie en het Korps Rijdende Artillerie eveneens ingrijpende wijzigingen te verwachten waren.

Voor deze laatste twee categorieën werd wel een tuniek zonder biezen met dito rijbroek aangemaakt, doch voorlopig werd deze niet aan de manschappen uitgereikt.

Deze beide wapens waren zó vergroeid met attilla en dolman, de band met de traditie was zó nauw, dat deze klassieke militaire kledingstukken vele dieptepunten in de Nederlandse militaire historie glansrijk zouden overleven.

De term „afschaffen" kwam en komt gelukkig zelden voor in de vocabulaire van deze wapens.

Voor het korps Rijdende Artillerie was de gehechtheid aan dolman, giberne en kolbak zo sterk, dat te velde tijdens de mobilisatie 1914-1918 en in 1919, toen men het oude garnizoen Arnhem weer binnentrok, bij de ceremoniële tenue, als pantalon, alleen de grijsgroene rijbroek werd gedragen. De kolbak en de giberne bleven bij de uniform gehandhaafd tot 1939.

Martiaal hoofddeksel

De door alle overige wapens gedragen nieuwe uniformen bestond nu uit een schako, de veldjas (korte jas), de pantalon (rijbroek) en de overjas. Tevens werden ingevoerd een platte pet voor de officieren en onderofficieren alsmede een veldmuts. Het schoeisel en de uitrustingsstukken, zoals riemen, patroontassen, bajonetscheden etc. moesten worden uitgevoerd in bruin naturel leder. Voor de schako hebben aanvankelijk het hoofddeksel der Duitse Gardejagers en de toenmalige Zwitserse schako (aanwezig in de collectie van het Legermuseum te Leiden) model gestaan. Dit hoofddeksel was van grijsgroen laken met zwart lederen bekleding behalve voor de Grenadiers en Jagers, die een hoofddeksel droegen van hetzelfde model, evenwel met zwart laken overtrokken. Verder was de schako voorzien van een kokarde-pompon, een stormband, een klep van voren en een vallende klep in de nek. Bij groot tenue werd tot en met de rang van sergeant-majoor c.q. opperwachtmeester een afhangende pluim van paardehaar (zwart voor de Artillerie, Genie en Cadetten, groen voor de Jagers en wit voor alle overige onderdelen) gedragen. Voor officieren en adjudanten-onderofficieren werden haneveren in deze kleuren gebezigd.

Dit hoofddeksel wilde een nadrukkelijk martiale indruk maken waartoe men aan de voorzijde, onder de kokarde-pompon, het wapen-, korps- of regimentscijfer c.q. embleem in een grote metalen lauwerkrans plaatste. Te velde werd deze krans verwijderd.

Tijdens de mobilisatie werden, per 1 oktober 1916, liefst 130.000 exemplaren van dit model schako en eind 1917 nog eens 145.000 stuks door de Nederlandse industrie afgeleverd. Dit onpractische kledingstuk zou geen lang leven beschoren zijn. Het bleek niet te voldoen en werd vrij snel vervangen door de groengrijze veldmuts en kepi. Van dit laatste hoofddeksel werden er in 1917 niet minder dan 235.000 stuks aangemaakt, ondanks het nijpend gebrek aan staaldraad, nodig bij de fabricage om de bol in de juiste vorm te houden.

Na 1918: Een grauwe periode en een keerpunt

De jaren ná de eerste wereldoorlog waren in meerdere opzichten fataal voor ons leger. Aan het uiterlijke aanzien van de soldaat werd in ernstige mate afbreuk gedaan. Grauwe uniformjassen, sommige dikwijls voorzien van stoffen knopen, vormloze broeken met ingewerkte knieën en onpractisch gesneden beenwindselen behoorden tot de kleding van de militair. Onooglijke model-kepies, overgehouden uit de mobilisatievoorraden, werden nog steeds allerwege uitgereikt.

Deze droevige situatie in de presentatie van ons leger zou nog een twaalfstal jaren voortduren. Het werd, om begrijpelijke redenen, nu de bloeitijd van de z.g. „buitenmodelkleding” én de „buitenmodelkepies” die voor *f* 3,75 met laken biezen en voor *f* 1,75 met soutache aan de man werden gebracht. Al met al een vreemde en in feite ongezonde situatie, die eerst in mei 1940 zou eindigen.

's Konings rok voor Jan-soldaat was qua snit en kleur allengs een blamage geworden; doch een keerpunt ten goede kondigde zich aan. Eerst werd het draagriemstel voor officieren, vaandrigs, kornetten en adjudant-onderofficieren verplicht gesteld. Gouden of zilveren soutache werd op de kepies en veldmutsen aangebracht teneinde het onderscheid te zien tussen hoofdofficieren, subalterne officieren, vaandrigs, kornetten en adjudant-onderofficieren.

In de aanvang van de dertiger jaren werden al enige, zij het schuchtere, wijzigingen in de grijze modelkleding ingevoerd.

Allereerst werd het grijsgroene laken uit de mobilisatiejaren vervangen door een frisser grijs, met een enigszins blauw-grijze nuance. De smalle broek van de onberedenen met de bekende „knietjes” kreeg een bescheiden „pof”. De onmogelijke grauwe beenwindsels met het ingewerkte kuitgedeelte werden vervangen door prima wollen, rechte beenwindsels uitgevoerd in de nieuwe kleur grijs, hetgeen een aanmerkelijke verbetering betekende. Alleen de herhalingslichtingen kwamen nog dikwijls onder de wapenen gekleed in de grijsgroene tenue daterend uit de laatste jaren van de mobilisatie van 1914-1918.

Hoe was de situatie bij de officieren en de onderofficieren? Modelkleding werd praktisch niet gedragen. Wel waren de overjassen beredenen zéér „en vogue”. Voor *f* 21,69 werd een dergelijk model verkocht en de drager ervan was in het bezit van een martiaal en imponerend kledingstuk. Overigens deden bovengenoemde categorieën hun dienst, gekleed in buitenmodel-uniformen. Deze uniformen, o.m. uitgevoerd in whipcord, pruisisch elastiek, vertoonden vrij grote onderlinge verschillen in snit, afwerking, materiaal en . . . kleur.

Een onderzoek, ingesteld naar de diverse gebezigde tinten legergrijs, zowel van model- als van buitenmodelkleding, leverde het verrassende aantal van 72 variëteiten op.

De legerleiding van Frankrijk, Duitsland, Italië en België gingen voor in modernisering van de uniformen en voerden in de jaren 1933-1936 nieuwe tenues in, die niet alleen praktischer, maar ook smaakvoller waren.

Zeer waarschijnlijk geïnspireerd door de buitenlandse voorbeelden en de noodzaak om in Nederland tot verandering en verbetering over te gaan, vormde de toenmalige Minister van Oorlog in 1936 een „Commissie voor het nieuwe model van den veldjas”. Onder voorzitterschap van de Kolonel der Infanterie J. van Voorthuysen werd met de werkzaamheden begonnen. Als secretaris van deze Commissie fungeerde de Kapitein-Intendant P. van der Heide. Vrij snel werden drie proefuniformen gemaakt met dubbele kragen én met overhemd en das. Veel aandacht werd besteed aan een beter model veldmuts of skipet (model alpenjagers). In het depot van het Legermuseum te Leiden bevinden zich nog een aantal van bovengenoemde proefmodellen, die een sterk Belgisch, Duits of Oostenrijks cachet vertoonden.

Prijsvraag

Het bestuur van het Genootschap voor Militaire Traditie en Uniformkunde, dat nauwe contacten onderhield met het Ministerie van Oorlog en de legerleiding, activeerde het streven en schreef, teneinde de Minister van advies te kunnen dienen, in 1937 een prijsvraag uit betreffende eventuele verbeteringen van de legeruniformen.

De deelnemers aan deze prijsvraag dienden in het bijzonder de volgende punten in acht nemen:

„Wijzigingen, welke enigszins belangrijke kosten met zich brengen, zullen in dezen tijden niet aanvaard worden en moeten dus als ondoelmatig terzijde worden gelegd, tenzij tevens een bezuiniging voor een overeenkomstig bedrag wordt voorgesteld.

Het bestuur stelt zich op het standpunt, dat een smaakvolle kleding de militaire dienstplicht aantrekkelijker maakt en het aanzien van de militair naar buiten verhoogt, zodat dus ieders poging om in deze richting verbetering te brengen, moet worden toegejuicht”

„Het bestuur zal gaarne zien dat in de uniform zoveel mogelijk de traditie van wapen, dienstvak, regiment of korps wordt geëerbiedigd; ook erkent het bestuur het nut van de onderscheiding en aanduiding van wapensoort categorie, rang en verdienste. Voor alles moet het voorstel voldoen aan de eisen: doelmatig, nationaal en sierlijk!”

Bij de beantwoording van de prijsvraag moest de complete uniform worden behandeld, derhalve evenzeer de grijze als de zwarte uniform, zowel die van officieren als van dienstplichtige militairen. Begrijpelijk dat de grijze tenue een bijzondere voorkeur genoot. Aan deze prijsvraag werd door een 20-tal inzenders deelgenomen. Het bestuur van het Genootschap besloot echter de beschikbaar gestelde zilveren medaille niet uit te reiken, doch aan de Heren:

L. F. Apol
G. H. J. Gijsberti Hodenpijl
F. J. H. Th. Smits

een aquarel van J. C. Hoyneck van Papendrecht aan te bieden voor hun creatieve prestaties.

Bij vrijwel elke inzending bleek overeenstemming te bestaan omtrent de navolgende details:

1. De veldjassen waren ongeveer allen gelijk aan een der drie bestaande proefmodellen.
2. De staande kraag diende vervangen te worden door een liggende, al dan niet van het Engelse model.
3. De broek van de onberedenen diende verbeterd te worden (deze verbetering was intussen ingevoerd).
4. De overjas van de onberedenen werd algemeen afgekeurd.
5. Invoering van de oranje kokarde op elk hoofddekseel werd bepleit.
6. Invoering van een platte pet, in elk geval voor korporaals en manschappen.
7. Emblemen en regimentsnummers dienden op de kraag of patten of op de schouderbedekkingen aangebracht te worden. Biezen kwamen dan te vervallen (een belangrijke kostenbesparing).
8. Invoering van de oranje kokarde met kroon en lauwerkrans voor officieren; voor onderofficieren zonder lauwerkrans.

9. Door alle inzenders werd voorgesteld buiten dienst een koppel of lijfriem te doen dragen, waaraan voor elk wapen de bajonet, al dan niet voorzien van een dragon.

Proefuniformen

Enige typen van de proefuniformen werden in de jaren 1938 en 1939 aan diverse wapens, korpsen en dienstvakken ter beoordeling uitgereikt. Ook de Nederlandse pers werd op de hoogte gesteld en in diverse dag- en weekbladen werden foto's geplaatst. Alhoewel de vóórmobilisatie en de algehele mobilisatie in 1939 de plannen voor een nieuwe uniformering ten dele torpedeerden, werden tot in het begin van 1940 van diverse onderdelen kritische en tevens opbouwende bemerkingen ontvangen. Aan goede suggesties ontbrak het evenmin. In het algemeen gesteld werd de nieuwe tenue welwillend ontvangen. Uit een grote hoeveelheid wensen moge een kleine keuze volgen:

- Voor het luchtwapen worden speciale eisen gesteld, t.w. open jas, grijs overhemd, zwarte das, platte slappe pet e.a. voor vliegers en waarnemers.
- Dubbele kraag geeft veel reparaties, is warmer dan de staande kraag.
- Split in rug is een voordeel.
- Koppels, ja! Verhoogt het uiterlijk aanzien en geeft een meer militaire stijl - Patjes, ja! Fleurig aanzien, herstel van tradities mogelijk.
- Kokarde iets hoger plaatsen op de veldmuts. - Kokarde wordt gauw vuil.
- Zakken op de veldjas, prima opbergruimte! etc. , etc. , etc.

De toenmalige commandant van het Depot Pontonniers en Torpedisten schreef vanuit Dordrecht op 12 januari 1940 aan de Commissie zijn bevindingen met deze nieuwe tenue. Blijkbaar had de commandant aan inwoners van Dordrecht hun mening gevraagd. Zonder uitzondering werd door de ondervraagden het nieuwe model sportiever en vlotter gevonden. Vanzelfsprekend vertoonden de proefmodellen nog meerdere tekortkomingen. De toenmalige Minister van Oorlog nam in dit stadium een definitieve beslissing en schreef op 26 april 1940 op de hem aangeboden nota:

„afdoen zoals in de bespreking op 24/4 is besloten, d.w.z. 7 knopen, wapenonderscheidingsteekenen als voorbeelden, regimentsnummers op schouderbedekking, 4 zakken, omtrent pet zal ik nader beslissen, officieren géén uniform met revers en das”.

10 mei 1940: Uniform-misbruik

De Tweede Wereldoorlog is eerst nu in volle omvang losgebarsten. Duitse legereenheden stoten Nederland, Luxemburg, België en Frankrijk binnen. Onze gemobiliseerden doen in deze omstandigheden wat zij doen kunnen. Zij stellen zich teweer waar mogelijk. Jarenlange stelselmatige ondermijning van de weerbaarheid doet zich ernstig gelden. Het leger, gekleed in de grijze tenue, oud en nieuw model, strijdt aan de grenzen, op de Grebbeberg, aan de Afsluitdijk en op en om de vliegvelden in de Vesting Holland. In deze veldgrijze tenue wordt dapper en eerlijk gestreden; evenwel wordt deze tenue eveneens voor subversieve activiteit misbruikt.

Manschappen van het „Bataillon zur besonderen Verwendung Nr. 100” (een organisatie, waaruit later de beruchte „Division Brandenburg” zal ontstaan, het „privé leger” van admiraal Canaris, de chef van de Duitse „Abwehr”) overrompelen in de vroege morgen van de fatale

10e mei 1940 Nederlandse wachtposten bij diverse rivierovergangen in Zuid-Limburg. Deze leden van de Duitse weermacht zijn gekleed in nagebootste Nederlandse veldgrijze legeruniformen. De helmen zijn vervaardigd van karton. Er wordt o.a. een officiersuniform gedragen met drie gouden sterren op de kraag, een tenue van de militaire politie met korporaalschevrons en nestel, waarbij beenwindsels en overjassen worden gedragen. Velen van deze uitrustingsstukken en uniformonderdelen werden in Duitsland vervaardigd; een Duitse reportagefoto van dit in militair opzicht onwaardig gebeuren is in het bezit van schrijver dezes.

15 mei 1940: Verwarring

Het grootste deel van de krijgsmacht in Nederland capituleert. In Zeeland wordt, tezamen met Franse troepen, de strijd voortgezet terwijl legereenheden o.a. uit de „Peel-Raamstelling” zich terugtrekken in zuidelijke richting.

Er zijn voorvallen bekend waarin Belgische militairen onze in veldgrijs geklede soldaten voor Duitsers aanzagen, met alle complicaties van dit misverstand. De Nederlandse eenheden, die vóór de Duitse tankcolonnen door België en Frankrijk trekken, worden o.a. in Cherbourg door Britse militairen tijdelijk ontwapend. Een restant onzer in de veldgrijze tenue geklede troepen gaat scheep naar Engeland, verdwijnt in de opvangcentra en doet nog enige tijd in deze uniform dienst welke echter vrij snel - in de nazomer van 1940 - wordt vervangen door de Engelse battle dress. Ooggetuigen hebben medegedeeld dat verschillende Engelsen, vooral burgers, onze Nederlandse militairen aanzagen voor Duitse krijgsgevangenen.

Devaluatie van de uniform

Welke gebeurtenissen speelden zich af na de capitulatie in Nederland? Gedeelten van ons leger werden naar Duitsland weggevoerd voor een kortstondige krijgsgevangenschap; de overigen, nog niet gedemobiliseerd, wachtten af. Vrij snel werd het instituut van de Opbouwdienst opgericht. Allerwegen bleef men de veldgrijze tenue dragen van het wapen of korps waartoe men had behoord; evenwel werd aan de tenue een nieuw embleem toegevoegd voor alle rangen, t.w. een gelijkzijdige driehoek van witte stof op de linker bovenmouw. Spoedig werd dit distinctief vervangen door een kleine, donkerblauwe nestel die aan de linker schouder werd gedragen. Na enige tijd verdween ook dit embleem en vonden ingrijpende wijzigingen plaats in de veldgrijze tenue.

Turquoise-keurige „up and down”-kragen, met korenarenemblemen versierd, werden op de tunieken geplaatst. De leidinggevende figuren van de door de bezetter en zijn aanhang naar Duits model gestichte Arbeidsdienst gingen nu veldgrijze open tunieken dragen met overhemd en das, platte petten naar KNIL-model met turquoise patten met korenaren en sterren op de kraag van de jas.

Langzaam maar zeker verdween het oude veldgrijs. Toen op 1 januari 1941 de Nederlandsche Arbeidsdienst officieel werd opgericht, werd wederom gedokterd aan een nieuwe tenue voor deze on-Nederlandse organisatie.

De Duitse overheid, in het bezit van onze totale voorraad veldgrijs, verschaftte de leiding van de Arbeidsdienst een voorraad kleding van het voormalige leger, t.w. tunieken, rijbroeken-onberedenen, overjassen, veldmutsen, beenwindsels en werkpakken.

Behalve de werkpakken, werd de rest van de kledingvoorraad geleverd in een bronsgroene tint in vele variaties. Dit laatste gaf aanleiding tot veel kritiek, beter gezegd tot het maken van spottende opmerkingen. Edoch „Koenraad van de Arbeidsdienst” was gekleed en vanwege de grote textielschaarste bleef het daarbij. Op de veldmuts werd een rood-wit-blauwe kokarde

gedragen, terwijl de vroegere distinctieven geheel verdwenen. Tevens werden dubbele kragen met wijnrode knaagspiegels op de jas geplaatst.

Van „arbeidsman” tot en met de rang van „opzichter” (deze laatste te vergelijken met sergeant-majoor) droeg men deze gewijzigde oude legertenu.

Met het einde van de oorlog verdween tevens de Nederlandsche Arbeidsdienst met zijn oude legeruniformen. Dit was een van de vele eindfasen in de geschiedenis van het veldgrijs.

Totale uitverkoop van het veldgrijs

Na de Duitse inval in Nederland waren er (zoals foto's uit die dagen overduidelijk aantonen) Duitse soldaten die de veldgrijze „rijbroeken beredenen en -onberedenen” toevoegden aan hun uniform. Het waren gewilde artikelen. Ook het dragen van beenwindsels bleek als beenbedekking een welkome afwisseling te zijn voor de zware „Stiefel”.

De in Nederland wonende Rijksduitsers werden eveneens onder de wapenen geroepen, uitgerust met geweer model M 95 en gekleed in ons „veldgrijs”. Op de jassen werden dubbele kragen gezet, stoffen adelaars op de rechterborst en op de veldmuts geplaatst, en wederom was een Duits legeronderdeel van uniformen voorzien.

Vanzelfsprekend verdwenen de grote kledingvoorraden uit de magazijnen en werden als krijgsbuit naar het ook op textielgebied niet te verzadigen Derde Rijk getransporteerd. Het veldgrijs werd o.m. zwart geleverd, van aluminium knopen en distinctieven voorzien en uitgereikt aan de diverse wachtkorpsen die meestal waren samengesteld uit bejaarde en zeer bejaarde Duitsers die spottend „Bismarck-Jugend” werden genoemd. Tenslotte eiste ook nog de beruchte „Landwacht” zijn aandeel van de kledingvoorraad op.

Naar wordt beweerd, zouden zelfs Russische eenheden, behorend tot het leger van generaal Wlasow, die in Duitse dienst waren getreden, in de veldgrijze tenue gekleed zijn geweest. Door foto's is bewezen dat ook krijgsgevangenen van andere geallieerde naties sommige delen van „ons” veldgrijs hebben gedragen.

In ere gehouden veldgrijs

De Nederlandse officieren en onderofficieren, krijgsgevangenen in Duitsland, droegen tot aan hun bevrijding in 1945, hun veldgrijs.

In bezet, textielarm Nederland werd menig model „overjas-beredenen of -onberedenen” donkerblauw, donkerbruin of donkergroen geleverd. Povere restanten van de veldgrijze kledingvoorraad ging o.a. naar de bewoners van de concentratiekampen en de tuchthuizen van het Derde Rijk. De bekende Nederlandse verzetsheld Pater Prof. Titus Brandsma O.F.M. droeg in het concentratiekamp te Dachau eveneens een veldgrijze tuniek met staande kraag. Hij kreeg deze tuniek in het „Durchgangslager” te Amersfoort en heeft ze tot zijn dood toe gedragen. In deze uniformjas gekleed, is van hem door een van zijn medegevangenen een goedgelijkend portret vervaardigd hetwelk uit het kamp werd gesmokkeld en - na te zijn geclicheerd - over geheel bezet Nederland werd verspreid.

Eens veldgrijs . . . Altijd veldgrijs

Voor Nederland kwam in 1945 eindelijk de algehele bevrijding. Vele leden van de Binnenlandse Strijdkrachten droegen de rijbroeken met beenwindsels of kappen en, als hoofdbedekking, de veldmuts. Tunieken werden niet meer gedragen. Al spoedig werd over de gehele linie voor de Binnenlandse Strijdkrachten de blauwe overall ingevoerd.

Tijdens en na de bevrijding in 1944-1945 maakte onze bevolking kennis met de geel- en groenbruine kleuren van respectievelijk de Engelse en Canadese battle dresses. Deze uniform,

sedert 1940 door Nederlandse militairen in Engeland gedragen, werd bij de wederopbouw van de Koninklijke Landmacht hier te lande in 1944 ingevoerd.

Het veldgrijs ging tot het verleden behoren; men mag wel spreken van het hardnekkige veldgrijs, hetwelk, met enige wijzigingen, gedurende een periode van 33 jaar door honderdduizenden Nederlanders werd gedragen. Zelfs thans frappeert het, dat in officiële stukken van de Koninklijke Landmacht nog immer wordt gesproken van „eerste en tweede grijs" dat evenwel overging in de khaki-kleur!

Over traditie met een „grijs verleden ' gesproken . . . .

F. J. Th. Smits

Referendaris Minister van Defensie.

Bronnen en literatuur

A. ALGEMEEN

1. De Grijs-Groene Uniform van het Nederlandsche Leger
door Kapitein J. C. P. W. A. Steenkamp,
met 36 afbeeldingen in kleuren.
Uitgave: Noordijk en Vlek, 's-Gravenhage, 1912
2. Onze Weermacht te land
door Jhr. G.A.A. Alting von Geusau, Oud-Luitenant-kolonel van den
Generalen Staf,
vierde druk.
Uitgave: Populair Wetenschappelijk Nederland No. 8. Ipenbuur en Van
Seldam, Amsterdam.
(Vermoedelijk 1914)
3. De Nederlandsche strijdmacht en hare Mobilisatie in 1914 (2 delen)
door Kapitein J. Kooiman.
Uitgave: J. Muusses en Herman de Ruiter, Purmerend.
4. Serie gekleurde briefkaarten (foto's)
Uitgave: Ned. Ver. „Ons Leger". T. de Vries Dz, Rotterdam (Vermoedelijk
1915)
5. Serie gekleurde briefkaarten „De Koninklijke Landmacht"
25 stuks in mapje, naar aquarellen van J. van Oorschot. Uitgave: F. H. Ebbink,
's-Gravenhage.
Druk: N.V. Emm. Smeets, Weert, Hofleverancier. Cliche's: Gravura, 's-
Gravenhage - Weert.
De originele exemplaren, thans eigendom van het Ministerie van Defensie,
hangen ingelijst in de corridors van de 1e, 2e, 3e en 4e etage van het
middengebouw, Kalvermarkt 32 te 's-Gravenhage. Aan deze serie ontbreken
een 5-tal aquarellen.
(Vermoedelijk 1935)
6. De Koninklijke Nederlandsche Landmacht
Uitgave: Weekblad „Gelderland in Woord en Beeld", Arnhem.
Samengesteld onder goedkeuring en met medewerking van Departement van
Defensie.
(Vermoedelijk 1938)
7. De Wacht
Weekblad voor de gemobiliseerde Weermacht en her Nederlandsche Volk. Met
instemming van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Uitgave:
Koninklijke Nederlandsche Vereeniging „Ons Leger". 1939-1940.

8. Handbuch der Uniformkunde, Knötel-Sieg
Die militärische Tracht in ihrer Entwicklung bis zur Gegenwart.
Uitgave: Von Diepenbroick-Grüter und Schulz, Hamburg, 1937
9. Die Uniform
Uitgave: Ciba-Rundschau, 44, Basel, 1940
10. Das Ehrenkleid des Soldaten
Eine Kulturgeschichte der Uniform von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Im
Verlag Ullstein A.G. Martin Lezius, Berlin, 1936
11. Die graugrünen Felduniformen der Russischen Armee und deren Abzeichen
Verlag von Moritz Ruhl, Leipzig
12. Dictionnaire Militaire
Encyclopédie des Sciences Militaires, Librairie Militaire, Berger, Levrault,
1911

B. VOORSCHRIFTEN

1. Beschrijving

van de Uniformen, de Tenuen en het Paardetuig van de Landmacht, vastgesteld bij de Beschikking van den Minister van Oorlog van 12 September 1912, VIe Afd., No 431, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 7 September 1912, No 41; herzien en opnieuw uitgegeven ingevolge Beschikking van den Minister van Oorlog van 15 Februari 1913, VIe Afd., No 61, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 4 Februari 1913, No 92.

2. Beschrijving

van de Uniformen, de Tenuen en her Paardetuig van de Koninklijke Landmacht, vastgesteld bij Beschikking van den Minister van Defensie van 12 Maart 1934, VIe Afd., No 34, naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 26 Januari 1934, No 64, (L.O. 1934, No 82.)

3. „Voorschrift Kleeding, enz. . .”

Kleeding-, Uitrusting- en Ledergoedvoorschrift voor de Koninklijke Landmacht, vastgesteld bij Beschikking van den Minister van Staat, Minister van Defensie a.i. van 30 Juni 1936, VIe Afd., No 29.

4. Prijsbepaling

voor het jaar 1940. Beschikking van den Minister van Defensie van 4 December 1939, VIe Afd., No 80. (L.O. 1939, No 590)

5. Wandplaten

Onderscheidingsteken en bij de Koninklijke Landmacht. Veldtenue I en Veldtenue II, getekend door Van Tilburg, Ambtenaar van het Ministerie van Defensie, 1931, en gedrukt door de Topografische Dienst te 's-Gravenhage.

C. ARCHIEVEN EN PRENTENKABINETTEN

1. Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Leiden

a. Depot Afd. III

Collectie grijsgroene en grijze uniformen, hoofddeksels, distinctieven etc. uit de jaren 1912-1940

b. Bibliotheek

Schetsboeken J. C. Hoyneck van Papendrecht Voorschriften en boekwerken

c. Prentenkabinet

Foto's, prenten en aquarellen.

2. Sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel v/h Hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht te 's-Gravenhage
Fotoarchief Mobilisatie 1939-1940
3. Bureau Martieme Historie van de Marinestaf te 's-Gravenhage
Gegevens betreffende organisatie en historie van de Marinetroepen van het Commando Zeeland tijdens de mobilisatie 1939-1940 en verder tot aan de opheffing van dit Marineonderdeel op 23 Mei 1940 te 's-Hertogenbosch
4. Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage
Gegevens betreffende de werkzaamheden, die vooraf gingen aan de definitieve invoering van de grijsgroene tenue voor het leger in 1912
5. Collectie F. Smits te Voorburg